

Нечітайло І.С. Використання ситуативних тестів у емпіричній соціології: евристичний потенціал та специфіка / Нечітайло І.С. // Грані. – 2014. – № 5 (109). – С. 69–74.

УДК 316:303.62

НЕЧІТАЙЛО І.С.

ВИКОРИСТАННЯ СИТУАТИВНИХ ТЕСТІВ У ЕМПІРИЧНІЙ СОЦІОЛОГІЇ:
ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА СПЕЦИФІКА

USING SITUATIONAL TESTS IN EMPIRICAL SOCIOLOGY: HEURISTIC
POTENTIAL AND SPECIFICITY

Нечітайло Ірина Сергіївна, доцент кафедри соціології Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», к. соціол. н., доцент, 062919923, nechit@ukr.net, проспект Косіора, б. 122-а, кв. 137, м. Харків, 61115.

Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», ул. Лермонтовська, 27, оф. 207, м. Харків, 61000.

Nechitaylo Irena Sergiivna, associate professor of department of sociology in Kharkov University of Humanities "Peoples Ukrainian Academy", PhD, 062919923, nechit@ukr.net, Kosiora avenue , 122-a, Kharkiv , 61115.

Kharkov University of Humanities "Peoples Ukrainian Academy", Lermontovska str., 27, office 207, 61000.

Авторське резюме. У статті аналізуються можливості застосування тесту угруповання картинок в емпіричній соціології. Автор загострює увагу на тому, що має місце, по-перше, недооцінка евристичного потенціалу деяких ситуативних тестів в соціології, а по-друге, проблема пристосування тестів до ситуації масових опитувань. Спираючись на зарубіжний досвід застосування тесту угруповання картинок в соціології, автор пропонує власну методику

дослідження когнітивного ресурсу як латентного «медіатора» процесів виробництва соціальної нерівності і соціальної структури. Наводяться результати пілотажного проекту, які підтверджують дієвість цієї методики та визначають подальші перспективи проведення повномасштабного дослідження по репрезентативній вибірці. Наприкінці автор робить висновок про те, що дослідження когнітивних кодів із застосуванням методу угруповання картинок дозволяє вийти за рамки психології і зробити важливі соціологічні висновки відносно розробки (вдосконалення, коригування) програм навчання, які могли б сприяти вирівнюванню шансів представників різних шарів і/або соціально-класових груп на успіх в освіті, вирівнюванню соціальних шансів на просування до більш високих позицій в соціальному просторі.

Ключові слова: когнітивний ресурс, когнітивний код, лінгвістичний код, освіта, педагогічна праця, тест угруповання картинок.

Abstract. In the article possibilities of application of test on grouping of pictures in empiric sociology are analyzed. Attention is accented on the underestimation of heuristic potential of some situation tests in sociology, on the insufficient worked out of their sociological variations, and problematical character of adaptation of tests to the situation of the mass questioning. Being guided by experience application of the test on grouping of pictures in foreign sociology, an author offers methodology of research of cognitive resource as the latent "mediator" of processes of (re)production of social inequality and social structure. In the article the results of pilotage researching project are presented, that determine the further prospects of realization of more scale research on a representative selection. Being base on results of research an author draws conclusion that research of cognitive code by means of the use of test on grouping of pictures allows to go out for scopes psychology and do important sociological conclusions in relation to development (perfections, adjustments) of curriculums that would promote to smoothing of chances of people from different social layers and/or socially-class groups on success in education, and consequently, to smoothing of social chances on moving toward higher positions in social space.

Keywords: cognitive resource, cognitive code, linguistic code, education, pedagogical labor, test on grouping of pictures.

Постановка проблеми. В сучасній соціології відбувається зміна орієнтирів, реконцептуалізація уявлень про соціум. Відомий польський соціолог П. Штомпка такі зрушення називає «парадигмальним зсувом» і робить наголос на тому, що сьогодні в центрі уваги соціологів знаходяться не стільки системи та дії, скільки феномени, у тому числі і ті, які раніше вважалися «ненауковими» з соціологічної точки зору. На думку П. Штомпки основним об'єктом сучасного соціологічного дослідження є соціальна подія як «людська дія в колективних контекстах, обмежена, з одного боку, потенціалом агентів (їх активністю), а з іншого – структурним і культурним доквіллям...» [11, с. 4].

На нашу думку, наукова місія сучасної соціології досить вдало розкривається К. Мангеймом, який вбачає її не тільки в описі світу (суспільства), в якому ми живемо, а й у виявленні таких причинно-наслідкових зв'язків, пояснення яких могло б сприяти культивуванню особистості, здатної бути повноцінним суб'єктом свого власного життя і життя суспільства, рухаючи це суспільство, розвиваючи його [6, с. 298–304].

Зміни в соціології відбуваються не тільки на рівні її концептуальних засад, але й на рівні конкретних соціологічних досліджень. Поворот уваги соціологів до особистості, її повсякденного життя, зацікавленість процесами репрезентації картини світу крізь призму уявлень людей, як ніколи раніше актуалізує використання тестових методик в соціологічних дослідженнях, на чому загострюють увагу українські та російські соціологи О. Злобіна, Ю. Толстова, Н. Шавшукова та інші [3; 9; 10].

Аналіз досліджень і публікацій. У роботах вітчизняних і російських вчених С. Климової, С. Маслової, Н. Отріщенко та інших продемонстровано, як саме і з якою ціллю можуть використовуватися ситуативні тести (в ході яких респондентам (піддослідним) пропонується виконати певне завдання) в якості методу соціологічного дослідження [5; 7; 8, с. 45–56]. Найбільш часто такі тести застосовуються в соціології дитинства. Так, російський вчений Н.

Ніколаєнко, досліджуючи репродуктивні установки дітей, використовувала рисункові тести [8, с. 43–44]. А український соціолог Н. Самойленко в одній зі своїх робіт описує переваги «методу колізій» [8, с. 46–47].

Аналіз останніх наукових праць і публікацій показав, що, по-перше, має місце недооцінка евристичного потенціалу деяких ситуативних тестів в соціології, недостатня розробленість їх соціологічних варіацій, а по-друге, невирішеною залишається проблема пристосування тестів до ситуації масових опитувань.

Окреслені вище проблемні моменти визначають **мету** даної статті: розкрити можливості і представити результати застосування тесту угруповання картинок в емпіричній соціології (в тому числі і на великій вибірці).

Виклад основного матеріалу. Тест угруповання картинок є різновидом ситуативних тестів. Його пряме призначення – визначення здібностей до узагальнення, абстрагування та класифікації. Цей тест активно застосовується в дитячій психології, практикується в дитячих дошкільних установах з метою визначення ступеня когнітивного розвитку дітей, їх підготовленості до здійснення більш складних розумових операцій, підготовки до школи. Класичний варіант проведення тесту полягає у наступному: дітям, середній вік яких, як правило, становить 5-6 років (тому що саме у цьому віці найактивніше відбувається формування зазначених вище здібностей) [4, с. 90–102] видається по 5–10 картинок із зображеннями тварин, людей, овочів, фруктів та інших предметів та пропонується розкласти ці картинки по групах таким чином, щоб кожна групу можна було назвати одним словом. Тест угруповання картинок є багатофункціональним, а його оцінка здійснюється залежно від мети, яку ставить дослідник. Практикою зарубіжних вчених доведено, що він може успішно застосовуватися не тільки в психології, але і в соціології, тому що є досить ефективним методом отримання важливих даних стосовно процесів (від)творення культури, соціальної структури, нерівності та класових відносин.

Теоретико-методологічну основу застосування тесту угруповання картинок в якості методу соціологічного дослідження складають

феноменологія, конструктивізм, конструктивний структуралізм, когнітивна соціологія, а також теорії габітусу П. Бурдьє, когнітивних і лінгвістичних (мовних) кодів Б. Бернстайна. Обґрунтування доцільності його використання у соціології спирається на постулат про те, що сприйняття людиною зовнішнього світу не завжди є рівнозначним реальному розгортанню подій. Діяльність людини, її спрямованість, якісні та кількісні характеристики, результати, а також соціально-статусні домагання (як орієнтації на певні позиції в соціальному просторі), опосередковується не тільки об'єктивними факторами, а й суб'єктивними смислами. Тест угруповання картинок дозволяє виявити ці смисли, діагностувати когнітивні аспекти поведінки, які лежать в основі мотивів, установок, домагань тощо. Цей тест можна використовувати як метод дослідження когнітивного ресурсу особистості, що в перспективі відкриває можливість з'ясування причин і умов формування саме таких (а не якихось інших) мотивів, установок, домагань і всього того, що визначає ступінь соціального включення/виключення представників різних соціальних груп, верств, класів. І якщо П. Бурдьє у своїх роботах писав про культурні, матеріальні, соціальні та інші ресурси, які сприяють накопиченню різного роду капіталів, що визначають позицію індивідів і груп в соціальному просторі, то в нашому випадку йдеться саме про когнітивний ресурс, який є не менш важливим, проте непомітним, невидимим латентним «медіатором» соціальної диференціації, статусного позиціонування і (від)творення соціальної нерівності.

Когнітивний ресурс складається з когнітивних кодів, які формуються в результаті особливих форм вживання мови. Когнітивний код – внутрішня, підсвідома психологічна установка людини на розуміння всього того, що відбувається навколо неї. Цей код формується в процесі первинної соціалізації, в результаті спілкування зі «значимими іншими» зі складу сім'ї. За допомогою когнітивних процесів люди набувають, трансформують і зберігають інформацію з оточення, що дає їм можливість пояснювати світ і, як наслідок, позиціонувати себе певним чином в його структурах. Західні соціологи (зокрема, Б. Бернстайн і його послідовники – Дж. Таф, Б. Тізард, М. Хьюз, І.

Шор та ін.) довели що у дітей – вихідців з різних соціально-класових груп формуються різні когнітивні коди, що визначає подальші успіхи дитини в школі та освіті взагалі [1; 12; 13]. Діти – вихідці з сімей працівників фізичної («ручної») праці, яка не потребує активного використання мови, є носіями простого (обмеженого) когнітивного коду. Діти – вихідці з сімей працівників інтелектуальної («розумової») праці, яка пов'язана з активним використанням мови, є носіями складного (розширеного) когнітивного коду. Специфіка інституту освіти є такою, що він оперує переважно складними кодами. Ось і виходить, що у вихідців із сімей «інтелігенції» з самого початку більше шансів на успіх в освіті, ніж у вихідців з «робочого класу», що є несправедливим по відношенню до останніх.

Спираючись на зарубіжний досвід використання тесту угруповання картинок, ми провели пробне дослідження, намагаючись розкрити евристичний потенціал цього тесту, показати його спроможність у отриманні цікавих даних, які стосуються процесів відтворення нерівності та соціальної структури через інститут освіти. Нижче викладені результати цього дослідження, метою якого була апробація методики дослідження когнітивного ресурсу як латентного «медіатора» процесів соціально-класової диференціації¹.

Завдання дослідження полягали в тому, щоб з'ясувати: (1) чи має місце розподіл дітей за типом кодів (когнітивних і лінгвістичних) на прості/складні, обмежені/розвинені якщо так, то (2) якими є фактори формування цих кодів і (3) якими є фактори їх трансформації.

Гіпотетично ступінь складності та розвиненості кодів може залежати від наступних факторів: 1) соціальний статус родини і професія батьків; 2) кількість і якість контактів із «значущими іншими» з кола сім'ї, тобто з агентами первинного педагогічного впливу (батьки, бабусі, дідусі, брати, сестри та ін.); 3) кількість і якість контактів із «значущими іншими» не з кола сім'ї, тобто з агентами вторинного педагогічного впливу (репетитори,

¹ Дослідження проводилося в м. Харкові, в 2013 р.; n1 = 202 (діти 5-6 років), з них 104 – школярі перших класів; 98 – вихованці підготовчих груп дитячих комбінатів; n2 = 8, з них 5 – вчителі молодших класів, 3 – вихователі-методисти.

вихователі, вчителі). Окрім того, з посиланням на спеціальну наукову літературу, ми висунули ще одну гіпотезу: чим вище ступінь розвиненості мовного коду – тим вище рівень розвиненості когнітивного. Відповідно цим завданням і гіпотезам, методика дослідження припускала комплексне використання зрізу декількох методів: 1) тестування (тест угруповання картинок); 2) анкетування та напівформалізованих інтерв'ю; 3) глибинних інтерв'ю. Розглянемо докладніше методологічні підстави та особливості застосування кожного з цих методів. В якості тестового матеріалу використовувалися картки Г. Домана (4 комплекти карток по 10 штук, кожен з яких включав групу схожих зображень: дикі тварини, домашні тварини, овочі, фрукти). Носії різних когнітивних кодів, найімовірніше, будуть застосовувати різні принципи угруповання. Якщо дитина є носієм складного коду, її знання про світ може бути «відірване» від особистих повсякденних практик. Отже великою є вірогідність того, що групувати картинку вона буде, керуючись так званим «абстрагованим» (від особистого життєвого досвіду) знанням. Якщо дитина є носієм простого коду, швидше за все, групувати картинку вона буде, керуючись тими практиками, які складають його особистий життєвий досвід, його повсякденність. Наприклад, якщо дитині запропонувати картинку з овочами, то носій складного коду, об'єднає коренеплоди, відокремивши їх від тих овочів, плоди яких дозрівають на поверхні землі (складний принцип угруповання). Носій простого когнітивного коду, найімовірніше, буде об'єднувати/розділяти овочі, керуючись принципом «смачно/несмачно», «солодко/гірко» тощо (простий принцип угруповання). Окрім того для носіїв простого коду можливі варіанти угруповання, які виходять з того, що безпосередньо (тут і зараз) він бачить на картинці (тобто – за кольором, формою, розміром тощо). Слід зазначити, що стосовно всіх описаних вище прикладів угруповання, ми говоримо про ймовірність. Особливо це стосується носіїв складного коду, кожен з яких, за певних обставин (вдома, небажання активно включатися в роботу та інше), може використовувати принцип угруповання, характерний для носіїв простого коду, спрощуючи собі завдання

таким чином. Водночас, ймовірність того, що носій простого коду буде використовувати принцип угруповання, характерний для носія складного коду, є набагато меншою. Це може відбутися тільки в одному випадку, якщо респондент (піддослідний) підглянув, як це зробив носій складного коду. Звичайно, такі обставини можуть спотворити реальну картину в бік переважання кількості носіїв простого коду. Однак якщо навіть з урахуванням такого спотворення виявиться кореляція між соціально-статусним походженням дитини і його когнітивним кодом, то в реальності зв'язок між цими ознаками, швидше за все, буде ще сильнішим. Крім того, вважаємо за необхідне зазначити, що діти – носії складного коду – будуть тим частіше керуватися «простим» принципом угруповання, чим більше вони побоюватимуться виконати своє завдання «нетипово», а отже (в їх розумінні) – невірно. Таким чином вони нібито «перестраховуються», свідомо обираючи більш простий і вочевидь правильний варіант угруповання.

Відповідно визначенню когнітивного ресурсу фактором його формування є мовні практики. Саме тому у своєму дослідженні крім ступеня розвиненості когнітивного коду, ми намагалися визначити і ступінь розвиненості лінгвістичного (мовного). Ступінь розвиненості цього коду можна визначити, спираючись на пояснення респондентом свого принципу угруповання. Якщо він не боїться говорити, його мова є впевненою, а пояснення не суперечить реальному результату, якщо в поясненні використовуються складні лексичні звороти, особливо узагальнюючі слова – ми маємо справу з носієм розвиненого лінгвістичного коду. Якщо респондент пояснює невірно, невиразно, односкладово або мовчить, він є носієм обмеженого коду.

Необхідно підкреслити, що строгий розподіл кодів на прості/складні, розвинені/обмежені, на практиці є завданням нездійсненним. Тому, здійснюючи процедуру операціоналізації, ми вирішили задати ці дихотомічні ознаки порядковими шкалами, що складаються з чотирьох градацій² (опустимо деталізацію заради уникнення перевантажування змісту статті).

² Ознака «Когнітивний код»: 1) складний; 2) скоріше складний; 3) скоріше простий; 4) простий.

Відповідно другому завданню нашого дослідження, тип коду необхідно було зіставити з соціально-статусними характеристиками сім'ї, вихідцем з якої є його носій. Для визначення цих характеристик були застосовані методи анкетування і напівформалізованого інтерв'ю з педагогами або батьками випробовуваних (залежно від ситуації). При цьому анкета і бланк інтерв'ю мали однакову структуру і зміст та обов'язково включали до свого складу питання, які стосувались вимірювання наступних ознак: освіта, професія батьків та матеріальне становище сім'ї. Напрацювання Б. Бернстайна та його послідовників свідчать про те, що головною ознакою, на яку слід орієнтувалися, у пошуках факторів, які впливають на якість когнітивного ресурсу та, зокрема, на розвиненість когнітивного та лінгвістичного кодів, є характеристика професії батьків респондентів. Адже за Б. Бернстайном діти, чії батьки займаються розумовою працею, частіше є носіями складного коду, про що свідчитиме використання «складного» принципу угруповання картинок. Діти, чії батьки не займаються розумовою працею, частіше є носіями простого коду, про що буде свідчити застосування «простого» принципу [1, с. 42].

Робота зі спеціальною літературою з дитячої психології і попередні консультації з практикуючими дитячими психологами, показали, що ступінь складності (розвиненості) коду може залежати від того, наскільки активно дитина спілкується зі значимими дорослими (матір'ю/батьком, бабусею/дідусям, нянею, репетитором та іншими), а також з іншими дітьми в сім'ї. У зв'язку з цим, в анкету і бланк інтерв'ю нами був введений блок питань, що дозволяють оцінити внесок того чи іншого родича у розвиток дитини.

Однак завданнями дослідження передбачалося виявити не тільки фактори формування, а й рушійні сили трансформації кодів. Гіпотетично, зокрема, з опорою на твердження П. Бурдье і Ж.-К. Пассрона, такий рушійною силою є вторинна педагогічна праця (тобто педагогічна діяльність, робота педагога) [2, с. 24]. Перспектива підвищення/пониження ступеня складності, розвиненості

Ознака «Лінгвістичний код»: 1) розвинений; скоріше розвинений (типовий, модальний для дітей віком 5-6 років); 3) скоріше обмежений; 4) обмежений.

кодів (як когнітивного, так і лінгвістичного) залежить від специфіки цієї праці, а саме від того, наскільки суворим/м'яким є педагог. Не одним вченим було доведено, що зайва строгість, вимога беззаперечного підпорядкування правилам, пригнічує будь-які прояви творчості. Надмірна строгість сприяє формуванню простих кодів (під впливом первинного педагогічного впливу батьків та інших членів сім'ї) і перешкоджає їх трансформації у складні (під впливом вторинного педагогічного впливу педагога). Для отримання необхідної інформації про специфіку вторинної педагогічної праці, ми звернулися до використання метода глибинного інтерв'ю з педагогами (вихователями, вчителями) як активними (на момент дослідження) агентами вторинного педагогічного впливу. Бланк інтерв'ю включав питання, які дозволяють виявити цю специфіку (метод викладання, застосовувані санкції покарання/заохочення, близькість особистого контакту з вихованцем та інші).

Дані, отримані в результаті застосування всіх трьох методів дослідження, були об'єднані і формалізовані – представлені у вигляді соціологічної анкети для кожного респондента і оброблені за допомогою спеціальної програми. В якості методів аналізу даних використовувалися кластерний, факторний і кореляційний аналіз. У підсумку всі три дослідницькі завдання були розв'язані, та зроблені наступні висновки.

По-перше, результати одномірного розподілу за ознаками показали, що, дійсно, має місце диференціація дітей 5-6 років за ступенем складності кодів. 47% респондентів є носіями простого когнітивного коду. Лінгвістичний код більшості (60%) можна охарактеризувати як типовий для віку 5-6 років.

По друге, за результатами факторного аналізу, вдалося виявити чинники формування кодів. Умовно ми їх позначили як: «сімейно-демографічний»; «сімейно-контактно-розвиваючий»; «сімейно-соціально-статусний». Кореляційний аналіз показав, що найбільш потужним за ступенем впливу є фактор «сімейно-соціально-статусний» і, зокрема, такі його складники як професія та освіта батьків, особливо професія матері, що не дивно, з огляду на те, що за результатами одномірного розподілу саме мати є для більшості

респондентів найголовнішим агентом первинного педагогічного впливу (ППВ) . Між професією матері та типом когнітивного коду дитини спостерігається помірний зв'язок ($T=0,3$; $K=0,3$)³. Процедура побудови фільтрів за ознаками професії та освіти матері показала, що діти працівників «розумової» праці з вищою освітою частіше є носіями складного коду. Що стосується лінгвістичного коду, то картина розподілу є аналогічною, за винятком того, що освіта батьків слабо корелює зі ступенем його «розвиненості».

По-третє, кластерний і подальший кореляційний аналіз дозволили намітити тенденцію трансформації кодів під впливом вторинного педагогічного впливу (ВПВ), в результаті вторинного педагогічної праці (ВПТ), агентами якої виступають педагоги (вихователі, вчителі). Тут можна говорити тільки про тенденцію, оскільки зв'язок виявився слабким. Слабкість зв'язку у цьому випадку є цілком закономірною, з огляду на те, що трансформація коду – процес досить тривалий, а з урахуванням віку наших респондентів, він у них тільки почався. Ми піддавали перевірці гіпотезу про наявність зв'язку між типом коду і специфікою ВПВ (ВПТ). Гіпотетично, між ознаками «когнітивний код» (або «лінгвістичний код») і «суворість педагога» має спостерігатися зв'язок, причому зворотний. У результаті ми впевнилися, що саме такий зв'язок має місце, однак він є досить слабким ($r = -0,2$)⁴. Конкретно в нашому випадку, з урахуванням побудови шкал, це могло б означати, що чим суворіше вторинний педагогічний вплив, тим більш обмеженими є коди тих людей, які підпадають під цей вплив. Це припущення змусило нас вдатися до більш глибокого аналізу. За шкалою суворості педагога ми побудували фільтри та здійснили кластерний аналіз (кожен кластер відповідав одній градації цієї шкали). У результаті ми виявили суттєві і важливі для нас відмінності по кожному кластеру і переконалися, що чим суворіше педагог, тим менше серед його вихованців носіїв складних і розвинених кодів.

³ «Т» і «К» – коефіцієнти Чупрова і Крамера (відповідно), що показують силу зв'язку між ознаками. Чим ближче значення «Т» і «К» до 0, тим слабкішим є зв'язок; чим ближче «Т» і «К» до 1, тим сильнішим є зв'язок.

⁴ «r» – коефіцієнт рангової кореляції, що показує силу і направлення зв'язку між ознаками. Чим ближче r до 0, тим слабкіше зв'язок між ознаками; r наближається до -1 в разі сильної зворотного зв'язку; r наближається до 1 – в разі сильної прямого зв'язку.

І ще один дуже важливий висновок: як і припускалося, має місце помірний зв'язок між ступенем розвиненості когнітивного та лінгвістичного кодів ($T=0,4$; $K=0,4$). Більш за те, чим розвиненішим є останній, тим розвиненішим є перший (λ (Гудмана $=0,2$)⁵). Виходить, що специфіка вторинної педагогічної праці є фактором трансформації спочатку лінгвістичних кодів, а слідом за ними – когнітивних. Отже, можна припустити, що саме мовні практики вихованців (учнів) формують їх схеми мислення (когнітивні коди), а педагогічні мовні (як варіант – дискурсивні) практики є засобом формування когнітивного ресурсу індивідів і груп.

Висновок. Підбиваючи загальний підсумок, відзначимо, що результати проведеного нами пілотажного дослідження, безумовно, є досить приблизними (в силу обмеженості обсягу вибірки, $n=202$). Проте його результати підтвердили дієвість методики дослідження когнітивного ресурсу за допомогою тесту угруповання картинок та визначили перспективи проведення більш масштабного дослідження за репрезентативною вибіркою. Окрім того, ми підтвердили висновки західних соціологів про те, що дослідження когнітивних кодів із застосуванням відповідних методів тестування дозволяє вийти за рамки психології і зробити важливі соціологічні висновки, які можуть стати підґрунтям для розробки (вдосконалення, коригування) методів і програм навчання, націлених на вирівнювання шансів представників різних верств, соціально-класових груп на успіх в освіті, а разом з тим і на просування до більш високих позицій в соціальному просторі.

Список літератури

1. Бернстайн Б. Класс, коды и контроль: структура педагогического дискурса [Текст] / Б. Бернстайн. – М. : Просвещение, 2008. – 272 с.
2. Бурдые П. Воспроизводство: элементы теории системы образования [Текст] / П. Бурдые, Ж.-К. Пассрон; Пер. с фр., рпедисл. Н. А. Шматко. – М. : Просвещение, 2007.– 267 с.
3. Злобіна О.Г. Тести в соціологічних дослідженнях [Електронний ресурс] / О.Г. Злобіна. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/school/Zlobina_Test.pdf – Назва з екрану.
4. Кайл Л. Детская психология. Тайны психики ребенка [Текст] / Л. Кайл. – СПб.: Прайм-еврознак, 2002. – 250 с.

⁵ λ (Гудмана) – коефіцієнт, що показує силу впливу однієї ознаки на іншій. Чим ближче значення λ до 0, тим меншим є вплив. І навпаки, чим ближче λ до 1, тим сильнішим є вплив.

5. Климова С.Г. Опыт использования методики неоконченных предложений в социологическом исследовании [Текст] / С.Г. Климова // Социология 4М. – 1995. – Т. 5/6. – С. 49 – 64.
6. Мангейм К. О специфике культурно-социологического познания [Текст] / Избранное. Социология культуры / К. Мангейм; [Пер. с нем. А. В. Дранова.; Ред. Е. О. Тучкова]. – М.: Университетская книга, 2000. – 234–330.
7. Маслова С. Использование методов аналитической психологии в качественных социологических исследованиях [Электронный ресурс] / С. Маслова. – Режим доступа: <http://www.awareness-way.ru/node/26> – Назва з екрану.
8. Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи. II Конгрес САУ : тези доповідей, (Харків, 17-19 жовтня 2013 р.) [Текст]. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – 568 с.
9. Толстова Ю.Н. Одномерное шкалирование: тестовая традиция в социологии [Текст] / Ю.Н. Толстова // Социология: 4М. – 1997. – № 8. – С. 54-65.
10. Шавшукова Н. Психосемантические методы в исследовании политического мировоззрения [Электронный ресурс] / Н. Шавшукова. – Режим доступа: <http://flogiston.ru/shavsh3> – Назва з екрану.
11. Штомпка П. В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии [Текст] / П. Штомпка // Социс. – 2009. – № 9. – С. 3–13.
12. Tough J. Listening to children talking: A guide to the appraisal of children's use of language [Text] / J. Tough. – London: Ward Lock Educational, 1976. – 174 p.
13. Shor I. Empowering education: critical teaching for social change [Text] / Ira Shor. – Chicago: University of Chicago Press, 1992. – 225 p.

References

1. *Bernstein, B.* Class, code and control: structure pedagogicheskogo discursa (Class, code and control: structure of pedagogical discourse). Moscow, 2008, 272 p.
2. *Bourdieu, P., Passeron, J.-C.* Vosproizvodstvo v obrazovanii, bschestve i kulture (Reproduction in Education, Society and Culture). Moscow, 2007, 267 p.
3. *Zlobina, O.G.* Testi v sociologichnih doslidzenniah (Test in sociological research). Regime to access: http://i-soc.com.ua/school/Zlobina_Test.pdf
4. *Kail, L.* Detskaya psihologiya. Tayni psihiki refienka (Child psychology: secrets of the child's mind). Sankt-Petersburg, 2002, 250 p.
5. *Klimova, S.G.* Opit ispolzovaniya metodiki neokonchenih predlozheniy v sociologicheskom issledovanii (The expiriens of using the sentence completion method in sociological research). Sociologiya: 4M, 1995, no. 5/6, pp. 49-64.
6. *Manheym C.* O spetzifike kulturno-siciologicheskogo poznaniya (About specificity of the cultural-sociological knowledge). Moscow, 2000, pp. 234–330.
7. *Maslova S.* Ispolizovaniye metodov analiticheskoy psichologii v kachestvennih sociologocheskih issledovaniyah (Using of methods of analytical psychology in qualitative sociological researches). Regime to access: <http://www.awareness-way.ru/node/26>
8. *Sociologiya ta suspilstvo: vzayemodiya v umovah krizi. II Congress SAU: abstracts (Sociology and society: interaction in conditions of crisis).* Kharkiv, 2013, 568 p.
9. *Tolstova, Yu.N.* Odnomernoye shkalirovaniye: testovaya traditziya v sociologii (One-dimensional scaling: test tradition in sociology). Sociologiya: 4M, 1997, no. 8, pp. 54-65.
10. *Shavshukova, N.* Psichosemanticheskiye metodi v issledovanii politicheskogo mirovozzreniya (Psychosomatic methods in the study of political views). Regime to access: <http://flogiston.ru/shavsh3>
11. *Shtompka, P.* V focuse vnimaniya povsednevnaia dzizn. Noviy povorot v sociologii (The everyday life in the focus of attention: new twist in sociology). Socis, 2009, no. 9, pp. 3-13.
12. *Tough, J.* Listening to children talking: A guide to the appraisal of children's use of language. London: Ward Lock Educational, 1976, 174 p.

13. *Shor, I.* Empowering education: critical teaching for social change. Chicago: University of Chicago Press, 1992, 225 p.